

Чернява Г.Л., Товма І.О.

УДК 351:620.9

ДЕРЖАВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ ПАЛИВНО-ЕНЕРГЕТИЧНОГО КОМПЛЕКСУ УКРАЇНИ

Постановка проблеми. Паливно-енергетичний комплекс (ПЕК) – один з найважливіших міжгалузевих комплексів. Він включає розвідку паливних ресурсів, видобування палива і виробництво електроенергії, транспортування та організацію їх споживання.

Україна належить до держав, недостатньо забезпечених власними енергоресурсами. За цим показником вона відстає від країн Західної Європи, в тому числі й таких як Німеччина і Франція. Окремими видами палива Україна забезпечена лише на 20–30% і тільки вугіллям – на 100%. Водночас Україна має найбільш енергомістку економіку. Енергомісткість національного доходу України у 4-6 разів вища ніж в Японії та країнах Західної Європи. Споживання умовного палива на душу населення у нас становить приблизно 6,5 т, тоді як у перелічених країнах тільки 4,2 - 5,5 т. Основними видами енергоресурсів в Україні є кам'яне вугілля, нафта, газ, атомна і водна енергія.

Споживання нафти в Україні становить в середньому 40 млн. т, видобуток її - біля 5 млн. т. тобто потреби в нафті за рахунок власних ресурсів задовольняються лише на 12,5%. Імпорт нафти для задоволення потреб здійснювався в основному з Росії. Таким чином, господарство України повністю залежить від поставок нафти з Росії. Така одностороння залежність України в постачанні енергоносіями дуже негативно позначається на її економічному розвитку.

У зв'язку з переводом на так звані "світові ціни" російської нафти і газу стала погіршуватися економічна ситуація в Україні. Зокрема, скорочується виробництво промислової і сільськогосподарської продукції, катастрофічне підвищується її собівартість. Україна змушена платити Росії за енергоносії у 5-6 разів дорожче, ніж вони коштують на світовому ринку.

Сучасна структура власного видобутку палива в Україні не відповідає ролі окремих його видів у постачанні енергії народному господарству і населенню, зокрема обсяг видобутку нафти і газу не відповідає масштабам їх споживання.

Особливість структури видобутку палива в Україні полягає в тому, що на вугілля припадає три чверті усіх видів палива, а на нафту – лише 5%.

Аналіз останніх публікацій. Проблемами регулювання паливно-енергетичного комплексу України займалися такі вчені як: Шабля О. [1], Руденко В.П. [2]. Гофман І.А., Іденберг А. визначають: «економічне багатство тієї чи іншої країни на сировинні ресурси не є чимось закладеним від природи; тут більшою мірою має місце проблема вартості. Тому посилення на сировинне багатство України за часів Радянського Союзу, царя чи Австро-Угорщини не повинно приховувати той факт, що видобування переважної частини сировинних ресурсів України в нинішній ситуації не економічне і тому – теж з економічного погляду – ці ресурси не існують. Україна сьогодні вже не є країною, багатую на сировинні ресурси і не може нею стати навіть у разі внесення значних державних інвестицій у цю сферу» [3, с.56].

Ціллю даної статті являється аналіз розвитку паливно-енергетичного комплексу України, та розробка концепції розвитку ПЕК.

Виклад основного матеріалу. Україна – за економічними критеріями – є країною, бідною на сировину. Через чотири роки після закінчення епохи соціалізму виявилось, що Україна за умов капіталістично-ринкової економіки є країною, бідною на сировину, необхідну для виробництва енергії. Виробничо-економічний аналіз показує, що в Україні лише приблизно 15% споживання енергії без збитків покриваються за рахунок вітчизняних ресурсів. Щоб задовольнити решту потреби в енергії, тобто 85%, необхідно або ж зі збитками видобувати вітчизняні енергоносії (насамперед вугілля), або ж імпортувати енергоносії за валюту чи на умовах бартеру.

Нинішня ситуація в енергетичному секторі криє велику загрозу, яка може мати безпосередній вплив на розвиток процесу реформ в Україні. З одного боку, все ще ніяк не розпочнеться послідовна реструктуризація вітчизняної вугільної промисловості. З іншого – імпорт енергії є основним винуватцем великого дефіциту поточних статей платіжного балансу. Зменшення обсягів імпорту енергоносіїв лише на 20% дозволило б – за умови, що обсяги експорту залишалися б без змін, – досягти позитивного сальдо у балансі поточних операцій. Понад 50% українського імпорту складають поставки енергоносіїв з Російської Федерації (Росія і Татарстан: газ, нафта, ядерне паливо), Туркменії (газ) та Польщі (вугілля). Якщо припустити, що споживання енергії, а отже, і імпорт енергоносіїв буде поступово зростати, а власне виробництво енергії буде спадати, то рахунки на оплату російських та туркменських енергоносіїв ще довго будуть збільшуватися і після 2000 р. Це може призвести до ще більшої економічної та політичної залежності від Росії.

За останні роки уряд України докладав значних зусиль для реформування енергетичного сектора та зниження споживання енергії. Однак ці зусилля виявились марними, бо майже на жодному рівні енергетичного комплексу не було структур ефективного контролю і виконання рішень. До того ж поряд з структурними реформами та реформою власності необхідні зміни у свідомості населення: в постсоціалістичний період енергія вже не є соціальним правом, а ринковим товаром з великими альтернативними витратами. [4, с.129]

Суттєві можливості підвищення ефективності електроенергетики пов'язані саме із споживанням електроенергії: оцінки резервів енергозбереження сягають від 20–25 % (за даними Енергетичного центру Європейського Союзу) до 40 % (за даними Інституту проблем енергозбереження Національної академії наук України). Разом з тим з 2003 р. спостерігається зростання специфічного споживання електроенергії в промисловості.

Отже, проблеми української електроенергетики мають свої причини не в частині пропозиції, а насамперед в частині попиту. Внаслідок сильного спаду виробництва з 296 млрд. кВт/г (2000 р.) до 183 млрд. кВт/г (2006 р.) з'явилися великі надмірні потужності. Спорудження нових електростанцій, напевно, недоцільне ані з технічного погляду, ані з погляду фінансування. Навіть закриття двох ще працюючих блоків Чорнобильської АЕС, які дають щорічно 10 млрд. кВт г електроенергії, не мало б негативних наслідків для надійності забезпечення України електричним струмом [5, с.76].

Економічна безпека будь-якої держави базується на максимальній автономії її діяльності із забезпечення стабільного функціонування національного господарства. Основною умовою цього стає забезпечення економіки різними видами ресурсів у достатньому обсягу. Одними з найважливіших і найнеобхідніших для надійної роботи підприємств є енергетичні ресурси. Усі показники, пов'язані з їх використанням, тією чи іншою мірою впливають на собівартість продукції, рентабельність виробництва і цілком залежать від стану енергетичного комплексу. Таким чином, паливно-енергетичний комплекс (ПЕК) - це базовий сектор економіки, де виробляється важливий ресурс, який забезпечує включення до процесу виробництва всієї решти ресурсів держави: виробничого апарату, сировини, матеріалів, кадрового потенціалу, високих технологій тощо.

Основу ПЕК утворюють галузі, які здійснюють видобування і попередню підготовку первинного енерговмісного ресурсу і перетворюють його на вторинний, а також підрозділи, що являють собою складну багатодільову сукупність виробничих структур, покликаних забезпечувати як поточну роботу комплексу, так і його техніко-економічну перспективу.

Важливість забезпечення стабільної та ефективної роботи ПЕК України є очевидною. В національній економіці виробничі структури комплексу займають особливе місце:

по-перше, вони покликані гарантовано забезпечувати виробництво у необхідній кількості енергоресурсами з відповідними якісними характеристиками і параметрами, а також раціональною структурою за видами енергії;

по-друге, формувати довготривалу науково обґрунтовану технічну політику ефективного використання наявних паливно-енергетичних ресурсів з урахуванням реальних фінансово-економічних можливостей галузі та держави;

по-третє, 1/3 основних фондів промисловості зосереджено саме у галузях ПЕК.

Глибока криза, в якій перебуває економіка України, вимагає вжиття екстрених і радикальних заходів, спрямованих, насамперед, на підтримку галузей промисловості, які визначають перспективу і реальність піднесення економіки в цілому. В першу чергу така підтримка потрібна енергокомплексу як одній з головних ланок національної економіки, яка з ряду причин тривалий час не діставала належного розвитку.

Однією з важливих складових частин ПЕК України є вугільна промисловість. Жодна галузь даного комплексу не має таких потенціальних можливостей, як ця. Розвідані власні запаси нафти і газу обмежені. Вугільна промисловість має вірогідні запаси, яких вистачить при видобуванні 140-150 млн. т на рік (орієнтовна максимальна потреба національного господарства) на 300 років. У зв'язку з хронічною відсутністю достатніх коштів на розвиток вугільної промисловості в галузі аж до 2008 р. встановилася тенденція до зниження обсягів видобування вугілля. Причому така тенденція намітилася ще в 70-х роках. Це було визначено активним включенням до системи енергетичних ресурсів (у рамках СРСР) газових і нафтових родовищ, що супроводжувалося пріоритетним інвестуванням цих галузей і обмеженням капіталовкладень у вугільну промисловість. При цьому "глибина падіння" обсягів видобування вугілля за умов загальної економічної кризи в Україні за період з 1990 по 2000 р. становила майже 50%. Така динаміка має пряий зв'язок з розмірами і структурою капітальних вкладень у розвиток вугільної промисловості.

Падіння обсягів видобування вугілля посилюється кризою перехідного періоду. Починаючи з 2007 р. спостерігається певне підвищення видобування вугілля. У 2009 р. видобуто 81,5 млн. т, що є на 6,9% вищим за рівень 2008 р.; і у 2000 р. випуск вугільної продукції був вищим, ніж у 2007 р. Це свідчить про певний прогрес, але для розв'язання проблем національної економіки досягнутого явно недостатньо. Дослідження, виконані НАН України, визначають прогностичні потреби у вугіллі в розмірі 120,4 млн. т на рік за умови домінуючого становища на внутрішньому ринку енергоресурсів. Слід враховувати, що 40% виробництва енергії в Європі та 44% у світі базуються на використанні вугілля. Тому відродження енергетики України можливе, насамперед, за рахунок стабілізації роботи і розвитку вугільної галузі.

Вихід вугільної промисловості з кризи бачиться у реалізації єдиної, цілеспрямованої, скоординованої політики, що ґрунтується на глибокому вивченні та використанні власних можливостей, а також досвіду країн, які вирішували на різних етапах свого розвитку аналогічні проблеми. За різними оцінками, тільки на стабілізацію роботи галузі необхідно щороку направляти від 2,6 млрд. до 3,6 млрд. грн. Це дозволить до 2015 р. підтримувати річний обсяг видобування вугілля на рівні 80-81 млн. т і створити умови для розвитку потужностей з метою поступового нарощування обсягів виробництва вугільної продукції. При цьому умовою гарантованого піднесення видобування є інтенсифікація капітального будівництва, спрямованого на введення додаткових виробничих потужностей за рахунок будівництва нових і реконструкції діючих шахт. На реалізацію такого підходу, з урахуванням нового будівництва, на першому етапі додатково необхідно від 700 млн. до 800 млн. грн. на рік.

Система "поставщик - споживач" (шахта - тепла електростанція), що склалася за останні роки, зазнала глибоких деформацій, які негативно впливали і продовжують впливати на результуючі показники як вуглевидобувників, так і енергетиків. Ці суперечності зумовлені, насамперед, розбіжністю економічних інтересів сторін, яка на практиці призводить до того, що вугільники дозволяють собі відвантажувати на електростанції продукцію сумнівної якості, а енергетики, не без втрат для себе, переробляти все, що їм поставляють. У кінцевому підсумку це відіб'ється на споживачеві через постійно зростаючі тарифи на електроенергію, не говорячи вже про безліч технічних і організаційних проблем.

Розв'язання цих суперечностей за даних умов можливе в тому випадку, коли у взаємодіючих сторін з'явиться спільна мета і, найголовніше, буде створено таку схему, яка б зав'язувала роботу вугільників на кінцевий продукт - вироблення електроенергії.

У цьому зв'язку збагачення енергетичного вугілля є обов'язковою умовою в поліпшенні їх використання при спалюванні на електростанціях. Нині збагачується лише 65% енергетичного вугілля, тоді як коксівне вугілля повністю проходить цей процес. Можливості ж збагачувати вугілля енергетичних марок є, оскільки потужності збагачувальних підприємств використовуються лише наполовину. [6, с.9-14]

Серйозні витрати в роботі ПЕК залежать і від загального морального старіння виробничого апарату, а також значного фізичного спрацювання устаткування на теплових електростанціях (ТЕС). Із загальної встановленої потужності українських ТЕС (28700 МВт) 24% - фізично повністю спрацьовані, 66% - експлуатуються понад розрахунковий ресурс часу роботи і лише 10% - ще не вичерпали розрахункового періоду експлуатації. Це призводить до порушення ритмічного і нормативного забезпечення споживачів електроенергією, недопустимого рівня негативного впливу на навколишнє середовище (застаріла технологія перетворення енергії), високої вартості енергоносіїв, а також до значної енергомісткості ВВП, відсутності механізму, який би стимулював економію електроенергії.

Скорочення виробництва електричної енергії пояснюється, в першу чергу, відсутністю необхідної кількості палива, а також низькою якістю вугілля, яке поставляється, що робить за нинішнього стану устаткування ТЕС роботу електростанцій на твердому паливі, без використання мазуту і газу, практично неможливою. Власними мазутом і газом Україна у достатніх обсягах не забезпечена.

Становище погіршується ще й тим, що за енергетичне вугілля не розплачуються, перш за все, енерговиробляючі підприємства, з якими, у свою чергу, не розплачуються споживачі електроенергії, в тому числі шахти. Так, на рахунки вугільних підприємств у порядку розрахунку за одержану вугільну продукцію надійшли кошти на суму 2 млрд. 277 млн. грн. (41,1% від суми реалізованої продукції). З них від підприємств Міненерго - 514 млн. грн. (20% суми реалізованої продукції), а від електростанцій - 128 млн. грн. (5%), від облдержадміністрацій - 21 млн. грн. (10,6%). Саме такий стан справ з розрахунками за спожиту електроенергію підриває економіку держави, руйнує засади всієї господарської діяльності, створює соціальне напруження в суспільстві. Ця сама обставина призвела до того, що нині більшість підприємств енергетичного ланцюжка не має вільних фінансових ресурсів для проведення інвестиційної діяльності з оновлення виробничих потужностей.

Від того, наскільки успішно вдасться знайти вихід з цієї дуже непростой ситуації, у кінцевому підсумку, залежатиме, чи збережемо ми свій ПЕК, чи дозволимо йому продовжувати деградувати з усіма наслідками, що випливають звідси. Останні кроки Кабінету Міністрів України з направлення у ПЕК фінансових ресурсів за рахунок посилення дисципліни платежів за електроенергію свідчать про те, що складна проблема починає поступово виходити з безвиході. Проте ні в кого не мають виникати ілюзії, що процес оздоровлення ПЕК надалі відбуватиметься сам собою. Нові ситуації вимагатимуть нових рішень, і немає сумніву, що на цьому шляху значно більше слід буде зробити, ніж зроблено до даного часу. [7, с.46-48].

Висновки і пропозиції. Україна знаходиться зараз на стадії докорінної реструктуризації всієї електроенергетики та впровадження енергетичного ринку, який за своєю формою буде унікальним у Європі. При цьому повинні бути створені можливості для того, щоб споживачі залежно від своїх потреб та фінансових можливостей могли купувати певну кількість струму в певні періоди доби за певними цінами; кілька підприємств будуть конкурувати між собою, намагаючись запропонувати кращі умови. На боці виробництва енергії було засновано шість виробничих об'єднань у формі акціонерних товариств, з яких чотири організовані за регіональним принципом (Західенерго, Центренерго, Донбасенерго, Дніпроенерго) і два за функціональним (Атоменерго, Гідроенерго). Міжрегіональне транспортування та диспетчеризація забезпечується Національним диспетчерським центром. На боці розподілу електроенергії створені нові підприємства у формі 27 регіональних постачальних підприємств, які займаються лише збутом електроенергії, тобто надають послуги.

Для продовження структурних реформ в електроенергетиці необхідно здійснити як технічні, так і регулюючі заходи. Під першими мається на увазі можливість відключення від російської мережі та зменшення залежності від поставок російського струму. В українській мережі необхідно запровадити на всій території контрольно-регулювальну техніку, яка б об'єднала електростанції, виробничі об'єднання, диспетчерський центр і регіональні енергопостачальні підприємства. Великих споживачів необхідно оснастити лічильниками, що можуть фіксувати потоки струму в залежності від часу.

Однак найбільшою перешкодою при впровадженні енергоринку є не технічні, а регулюючі заходи. Виходячи з британської моделі, необхідно створити нові або реорганізувати існуючі регулюючі інстанції таким чином, щоб існували:

– політичне незалежна установа, яка повинна контролювати ціноутворення на енергоринку, визначати максимальні ціни, а також перевіряти інформацію електростанцій про граничні витрати;

- Антимонопольний комітет, який здійснює контроль за діяльністю на ринку, що обмежує конкуренцію;
- незалежна комісія з питань ефективності, яка контролює результати функціонування енергоринку та звертає увагу на хибні тенденції розвитку;
- Національний диспетчерський центр та високовольтні лінії поки що можна залишити у власності держави. Разом з тим у довгостроковій перспективі немає аргументів проти приватизації виробничих об'єднань та розподільних підприємств; державна наглядова установа мала б отримати при цьому міноритарну участь;
- ключовим пунктом структурної реформи була й залишається цінова політика. Середні ціни, які чинні з кінця 2005 р., а саме 3,6 центів США за кіловат-годину (приблизно 0,07 гривні) покривають лише поточні витрати на виробництво, передачу та розподіл додаткової одиниці електроенергії; амортизація не врахована. Очевидно, що подальше підвищення цін неминуче, для того щоб підприємства енергопостачання одержали кошти для конче потрібної модернізації. [5, с.20-29]

Джерела та література:

1. Шабля О. Соціально-економічна географія України / О. Шабля. – Львів : Світ, 2005. – 640 с.
2. Руденко В. П. Природно-ресурсний потенціал України / В. П. Руденко. – Львів, 2004. – 120 с.
3. Гофман Л. Зрушення до ринкової економіки. Реформи в Україні : погляд з середини / Л. Гофман, І. Іденберг. – К. : Інфра, 1997. – 287 с.
4. Михасюк І. Державне регулювання економіки / І. Михасюк, А. Мельник, М. Крупка, З. Залога; ЛНУ ім. Франка. – Львів : Українські технології, 2009. – 640 с.
5. Державне регулювання ринкової економіки : посіб. – 2-е вид. – К. : Діло, 2002. – 280 с.
6. Основи економічної теорії : підруч. : у 2-х кн. / Ю. В. Ніколенко та ін. – 2-ге вид., перероб. і доп. – К. : Либідь, 2008. – Кн. 2. – 272 с.
7. Гайдук В. Розвиток паливно-енергетичного комплексу України як основи її економічної безпеки / В. Гайдук // Формування ринкових відносин в Україні : зб. наук. праць / наук. ред. І. К. Бондар. – 2-е вид. – К., 2001. – 76 с.

Швец Ю.Ю.

УДК 339.137.2:339.5

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ РАЗВИТИЯ ИННОВАЦИОННЫХ СИСТЕМ

Региональные общины часто не имеют возможности использовать все экономические, социальные и экологические выгоды от деятельности туризма. Региональные общины, как правило, изолированы от источников знаний, инвестиции и рынков. Инновации требуют повышение конкурентоспособности региональных направлений, и для обеспечения долгосрочной устойчивости развития туризма. Инновация предполагает принятие оригинальных подходов и поиска новых путей использования имеющихся ресурсов и разработку дополнительных ресурсов. Для Крыма это часто включает в себя решение проблем по мобилизации существующих экономических, социальных, культурных ресурсов. Способность к инновациям позволяет регионам, отраслям и предприятиям адаптироваться к меняющимся обстоятельствам; воспользоваться новыми возможностями. Инновации в региональном туризме включает в себя организации и учреждения, работающие в конкуренции и сотрудничестве в целях стимулирования устойчивого развития туризма.

Целью данной статьи является анализ теоретических аспектов развития инновационных систем в трудах зарубежных ученых.

Изучение инноваций в качестве механизма регионального экономического процветания появились от работы Й. Шумпетера [1, 2], который утверждал, что фирмы, которые остаются конкурентоспособными и поддерживают рост на основе динамической модели инноваций. Исследователи С. Эдквист, Б. Джонсон [3, 4, 5, 6, 7], Р. Нельсон [12, 13] рассматривали понятие инновация от отдельных фирм, групп фирм, и для всей экономической системы на региональном и национальном уровнях.

В соответствии с П. Куком и К. Морганом [8] успешность инноваций все больше зависит от ассоциированного потенциала фирмы – это способность к налаживанию сотрудничества между менеджерами и работниками в рамках фирмы, для обеспечения сотрудничества между фирмами в цепи поставок, и более широкой институциональной среды, будь то местных, региональных или национальных. Пропагандируется идея о том, что фирмы создают, внедряют новшества редко в изоляции, инновации включает комплекс петли обратной связи [3]. Системы могут существовать в любом географическом уровне, и могут иметь различные основные деятельности. Некоторые элементы технологической системы сознательно спроектированы, в то время как другие появляются, как случайные или ассоциации. Границы системы трудно определить, и даже системы с аналогичными целями и географическим охватом будут иметь различные элементы внутри них [4]. Системы могут быть в большей или меньшей степени, закрытыми или открытым. Относительно замкнутые системы могут иметь меньше внешних факторов, в то время как в относительно открытых системах, как правило, более динамичны в деятельности, и иметь членство независимо от географических и даже секторальных границ [9]. Это не только членство систем, является важным, но способ, при котором элементы системы взаимодействуют [4]. Элементами системы могут быть организации – физических лиц, такие как фирмы или правительственные ведомства или